664. ***ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ,*** *օրորոցաձև, հյուսիսային կողին կենցաղային տեսարան, վերին մասում 4 տող.*

ԵՍԽՈՃԵԱՅԱՂԷՍԿԱՆԿԵՑԻԽԱՉՍՓՐԿՈՒԹԻ
ԾՆՈՂԱՑԻՄՈՑՄՈՒՐԱԹՓԱՂԻՆ
ԹՎ
ՌԲ

ԵՍ ԽՈՃԵԱՑ ԱՂԷՍ ԿԱՆԿՆԵՑԻ ԽԱՉՍ ՓՐԿՈՒԹԻ
ԾՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ ՄՈՒՐԱԹ ՓԱՇԻՆ. ԹՎ. ՌԲ: (1553):

665. ***ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ,*** *խոյաձև, հարավում նստած թաղազարդ մարդ, դիմացը ըլիթներ և թամքած ձի. սրանցից վերև 1 տող.*

ԱՍԷ ՏԱՊԱՆԱՂԱԲԱԲԻՆ   ԱՅՍ ՏԱՊԱՆ ԱՂԱԲԱԲԻՆ:

Ծանոթ. *Ժամանակակից է նախորդներին։*

50. ԽԱՉԻԿ ԳՅՈՒՂ, ՇՐՋԱԿԱՅՔԸ ԵՎ ՔԱՐԿՈՓԻ ՎԱՆՔ

Խաչիկ գյուղի մեջ ներկայումս հին հուշարձաններ չկան, եկեղեցին էլ շինված է 1681 թ. Սակայն գյուղի շրջակայքում կան շատ հին արձանագրություններ ունեցող հուշարձաններ, որոնցից կարևորները հետևյալներն են.

1. Քարկոփի կամ Խոտակերաց վանք, *գտնվում է գյուղից մոտ երկու կիլոմետր հեռու, դեպի հյուսիս։ Այս վանքի հիմնադրման և շեն շրջանի պատմությունը մանրամասն շարադրել է պատմագիր Ստ. Օրբելյանը՝ օգտվելով վանքի արձանագրություններից և իր ժամանակ դեռևս կենդանի զրույցներից*[1]*։*

Համաձայն պատմիչի, Արտաստամուխ գյուղի շրջակայքի ձորերում և այրերում ապրում էին շատ ճգնավորներ։ Սյունյաց իշխան Աշոտը նույն գյուղի մոտ շինում է այս վանքը և այնտեղ հավաքում այդ խոտաճարակ ճգնավորներին, որից և առաջացել է վանքի «Խոտակերաց» անունը։ Սմբատի շինած եկեղեցին շուտով հիմնովին ավերվում է երկրաշարժից՝ 910 թ. Նրա այրի Շուշանը սրա ավերակների վրա շինում է հինգ եկեղեցիներ և այդ առթիվ գրել տալիս մի մեծ արձանագրություն, որը հիմնականում մնացել է մինչև այժմ (№ 643)։

Այնուհետև Օրբելյան Սմբատ մեծ իշխանը նորոգել է վանքը XIII *դարի կեսերին (արձ. № 644)։*

Ավելի ուշ, 1300 թ. Պռոշյան Էաչին, վանքում պահվող նրանց նշանավոր մասունքի՝ ս. Նշանի համար, որը Խոտակերաց խաչ էլ է կոչվել, շինում է արժանի գեղեցիկ պահարան և երեսին գրում ընդարձակ հիշատակարան. (արձ. № 645)։

Հետագա դարերում երկար ժամանակ վանքը անմարդաբնակ է մնացել, այդ պատճառով էլ նա այժմ խիստ քայքայված վիճակում է։ Կանգուն են միայն գլխավոր եկեղեցու՝ ս. Աստվածածնի պատերը, իսկ գմբեթը, ծածկը և պատերի վերին մասերն ամբողջովին փլած են։ Սա մի ընդարձակ գմբեթավոր դահլիճ է, որի ներսի չորս անկյուններում կան մեկական խորաններ։

Այս եկեղեցու արևմտյան կողմում մնում են գավթի և փոքր մատուռների հիմնապատերը միայն։

---

[1] Ստ. Օրբելյան, Պատմություն, էջ.

Բոլոր շենքերը կառուցված են կոփածո քարերով, այդ պատճառով էլ, հավանաբար, վանքի երկրորդ անունը Բարկոփի վանք է[1]։

2. Գյուղատեղեր, Խաչիկ գյուղի շրջապատում կան մի քանի գյուղատեղեր, որոնք աստիճանաբար մաքրվում-ներկվում են և անհետանում։ Դրանցից մեկը գտնվում է գյուղի և Բարկոփի վանքի արանքում, որտեղ կան գերեզմանոց և խաչքար, այդտեղ է և ձիթհանքի մնացորդը, որի քարի վրա մնացել է Նուկեցի վարպետի արձանագրությունը (№ 651)։ Բար-կոփի վանքին մոտ մնում են մի այլ գյուղատեղի մնացորդներ, որին այժմ Ղարղա բազար են անվանում, այդտեղ ևս կան տապանաքարեր և մի արձանագրված խաչքար՝ Սարգիս կրոնավորի հիշատակագրությամբ (№ 649)։ Դեպի Ամաղու տանող ճանապարհին, մի ձորի մեջ է գտնվում Առնեա կոչվող գյուղատեղին, որի եզրին մնացել է Խաչիկ կրոնավորի կանգնեցրած խաչքարը (№ 648)։

Բարկոփի վանքից դեպի հարավ գտնվում են մի այլ գյուղատեղի ավերակները, ուր կա նաև ավերակ ջրաղաց, որի քարե նավի վրա պահպանվել է պատմագիր Ստ. Օրբելյանի հիշատակագրությունը (№ 650)։ Այս ջրաղացը հատկապես հետաքրքիր է և ուսումնասիրու-թյան կարոտ, որովհետև նախ՝ նավը շինված է քարերից, ապա, նրան աշխատեցնող ջուրը, որը մի փոքր առվակ է, քիչ է եղել, այդ պատճառով էլ փորվել են հորեր-քյալրիզներ, որոնց ջրերը միանալով առվակի ջրին՝ աշխատեցրել են ջրաղացը։ Հավանաբար այս առանձնահա-տուկ և ծանր աշխատանքները կատարվել են Ստ. Օրբելյան պատմագրի օժանդակությամբ, որի համար և քարե նավի վրա գրվել է նրա հիշատակագրությունը։

667. ԲԱՐԿՈՓԻ վանքի ս. Աստվածածին եկեղեցու հարավային, արև-վելյան և հյուսիսային ողաերին, վերին քիվերի վրա, մեկ տողով.

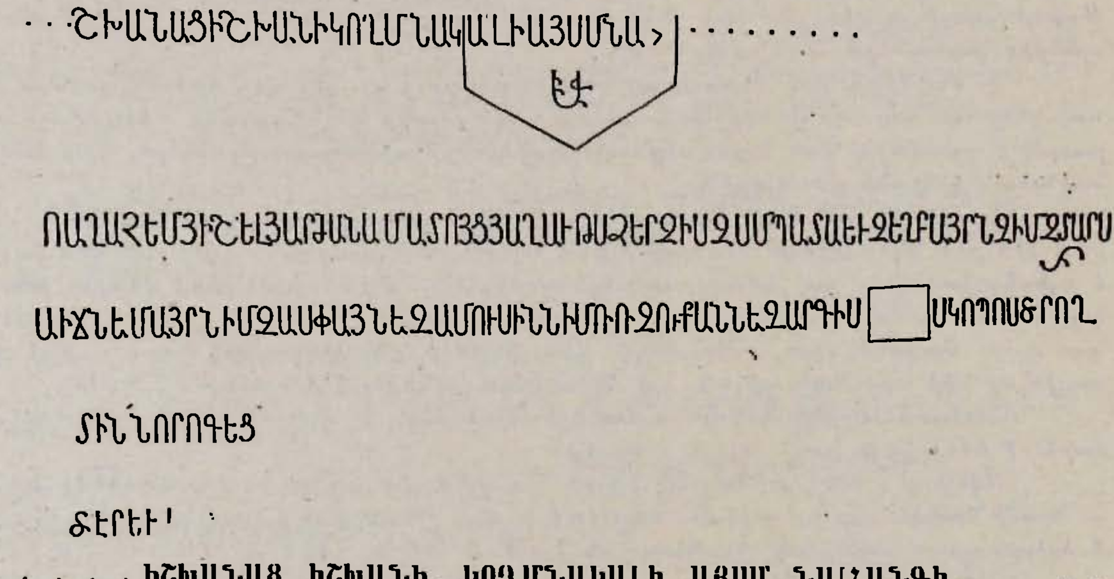

. . . . . ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆԻ, ԿՈՂՄՆԱԿԱԼԻ ԱՅՍՄ ՆԱ[Հ]ԱՆԳԻ . . . . .
ՆՈՐՈԳԵՑԻ ՎԵՐՍՏԻՆ. ՎԱՍՆ ՈՐՈ Ս.ՂԱՋԵՄ ՑԻՇԵԼ ՅԱՐԺԱՆԱՄԱՏՈՑՑ ՑԱՂԱԻԹՍ ԶԵՐ ԶԻՍ, ՍՄՊԱՏԱ, ԵՒ ԶԵՂԲԱՅՐՆ ԻՄ ԶՏԱՐՍԱԻՃՆ, ԵՒ ՄԱՅՐՆ ԻՄ ԶԱՍՓԱՅՆ ԵՒ ԶԱՄՈՒՍԻՆՆ ԻՄ ՌՈՒԶՈՒՔԱՆ ԵՒ ԶՍԱՐԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏՐՈՂ։

---

[1] Ջալալեանցը Բարկոփի վանքին սխալմամբ տալիս է մի երրորդ անուն ևս, Հերմոնի, կամ Ահերմոնի վանք։ Այլ հեղինակներ չեն համաձայնվել նրա այս կարծիքին, այդ մասին տե՛ս մեր հոդվածը—«Հերմոնի գյուղի տեղագրությունն ու գործունեությունը», Բանբեր Մատենադարանի, № 5, 1960, էջ 293։

666. ԲԱՐԿՈՓԻ ՎԱՆՔԻ ս. Աստվածածին եկեղեցու հարավային պատի վերին մասում, արտաքուստ, 13 տող.

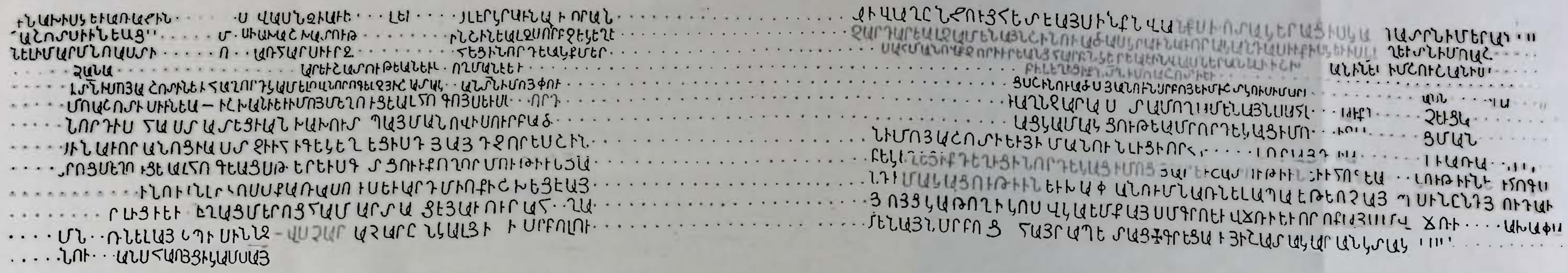

1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

5. [illegible]

6. [illegible]

7. [illegible]

8. [illegible]

9. [illegible]

10. [illegible]

11. [illegible]

12. [illegible] (910) [illegible]

Ծանոթ. Արձանագրությունը անդամախված է պատի ամբողջ երկարությամբ. երեք շարք քարերի վրա: Կենտրոնական մասում բոլոր շարքերից քարեր են թափված, իսկ ծայրերից՝ մասամբ:

Արձանագրության թափված և եղծված մասերը հնարավորին չափ ամբողջացնում ենք Ստ. Օրբելյանի հաղորդած բնագրի հիման վրա, նկատի ունենալով թափված տարածության չափը և եղծված մասերի վրա մնացած տառերի մնացորդները: Բոլոր դեպքերում էլ լրացնում ենք միայն վստահելի մասերը, իսկ երբ տարածությունը և մանավանդ տառերի մնացորդները չեն համընկնում Օրբելյանի բնագրի համապատասխան մասերի հետ՝ բաց ենք թողնում և նշանակում կետերով կամ գծիկներով՝ մեր պայմանական նշանների համաձայն:

Ինչպես այս, նույն և մյուս արձանագրությունները Օրբելյանը մեջ է բերում ազատ շարադրության ձևով, բայց ստույգ բովանդակությամբ:

1962 թվ. ամառը կրկին այցելելով Բարկոփ, նկատեցինք, որ արձանագրության մեկ քար ևս ընկել է. դա լուսանկարի II մասի առաջին փոքր քարն էր:

Հրատ. Ստ. Օրբելյան. Պատմություն. 236–237: Ջալալյանց. 169 (արտագրված Օրբելյանի գրքից). Քուչերյանի. Արարատ. 1889. թ. 523–524: Ալիշան. 169–170:
Լուսանկ. 225

Ծանոթ. Հարավային պատի վրայից, որ երևի ամբողջ երկարությամբ էր գրված, մնացել են միայն երկու քարեր՝ նրա արևելյան անկյունում (գծագրի առաջին տողի սկզբի մասը, մինչև տակը փակագիր ունեցող անջատված քարը)։ Արևելյան պատի վրա մնացել է կիսով չափ, նրա հյուսիսային մասում (գծագրի վրայի երկրորդ տողը) և մի քար էլ հարավային մասում, որի վրա արձանագրությունից ներքև կա փակագիր (գծագրի առաջին տողի վերջին մասը)։ Հյուսիսային պատի վրա վերջավորությունը լրիվ է, միայն արանքում մեկ քար է ընկած, որը լրացվում է հիշատակությամբ (գծագրի 3-րդ տողը)։ Գծագրի 4 և 5 տողերն արձանագրության թափված բեկորներն են, որոնք գտնվում են արևելյան պատի տակ, որ տաքուսա։

Գծագրի առաջին և երկրորդ տողերի տակ եղած փակագրերը վարպետների նշան-անուններ են, որոնք արձանագրության հետ կապ չունեն։ Դրանցից առաջինը կարելի է վերծանել ՍԱՐԳԻՍ, թերևս գրիչ-ծրագ եպիսկոպոսի անունն է։

Հրատ. Ջալալեանց, 169—170։ Քաջբերունի, Արարատ, 1889, էջ 523։
(միայն բովանդակությունը)։ Ալիշան, 171։

668. ԲԱՐԿՈՓԻ վանքի ս. Աստվածածին եկեղեցու վերին անկյուններում, փակագրով.

Սմբատ արքա

Ծանոթ. Այժմ տեղում չկա։ Թերևս դրանցից մեկը այն է, որ մենք ՍԱՐԳԻՍ ենք վերծանում։

Հրատ. Քաջբերունի, Արարատ, 1889, էջ 523, Ալիշան, 171։

669. ԽԱՉՔԱՐԻ ԲԵԿՈՐ, ագուցված է ս. Աստվածածնի արևելյան պատի մեջ ներքուստ՝ նորոգումների ժամանակ. վրան 4 տողի մնացորդ

+ ԿԱ............
ՐԱՆՍ.........
ԽՏԽՍԵԵՏՐ.....
ԱՐԴԵՆԱՅՆ.....

ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ . . . ՄԽԻԹԱՐԱՆԵՑԱ ՍԲ. ՈՒԽՏԻՍ
ԵՒ ԵՏՈՒ ԻՄ ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԵԱՆՑ . . . . . .

670. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, տափակ, ընկած է վանքի բակի հարավային մասում, երեսին 2 տող.

ԱՅՍ ՏԱՊՆԿՐՍԱԳԱՆՄԲԱՋ
ՆՔԱՀՆԱՍԻՅԻՇԵՑՔԻԽԹՎՀԿԲ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ԿՈՍՄԱԿՐԱՒՆ
ՍՐԲԱԶԱՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻ. ՅԻՇԵՑԷՔ Ի ՔՍ.
ԹՎ. ՉՀԲ։ (1323)։

Հրատ. Քաջբերունի, Արարատ, 1889, էջ 466, Ալիշան, 171։

671. ԽԱՉՔԱՐ, այժմ ընկած, գտնվում է գյուղից մոտ 3 կիլոմետր դեպի Ամաղու տանող ճամփի եզրին՝ Առնետ կոչվող գյուղատեղի ավերակների մոտ. առերին 5 տող.

Ի ԹՎ։ՉԼ։ ԿԱՄԱՆ ԱՅԵ
ՍԽԱՉԻԿԿՐԱՆԱԻՈՐ..
ԱՆԿՆԵՑԻՋԱՉՍԲԱՐ
ԵԽԱՍՈՒԹԻԾՆՈՂԱ
ՑԻՄՈՑՅԻՇԵՑԷՔ

Ի ԹՎ. ՉԼ. (1281) ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ. ԵՍ ԽԱՉԻԿ ԿՐԱՒՆԱՒՈՐ ԿԱՆԿՆԵՑԻ ԶԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽԱՒՍՈՒԹԻ ԾՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ ՅԻՇԵՑԷՔ։

Հրատ. Քաջբերունի, Արարատ, 1889, էջ 596։ Ալիշան, 172։

672. *ԽԱՉՔԱՐԻ ՎՐԱ, գտնվում է Խաչիկից հյուսիս, Ղարղա-բաղար գյուղատեղի մեջ.*

Ի թվիս ՉԼ (1281) Ես Սարգիս կրաւնաւոր կանգնեցի զխաչս
ի բարեխաւսութիւն ինձ և Դաւթին . . .

Հրատ. Քաջբերունի, Արարատ, 1889, Ը, 465։ Ալիշան, 172։

673. *ՋՐԱՂԱՑԻ ՔԱՐԵ ՆԱՎԻ ՎՐԱ, գտնվում է Քարկոփի վանքից արևելք, գյուղատեղի մոտի ջրաղացի ավերակների մեջ.*

Զամենաբարին և զլուսաւորիչն եկեղեցւոյ զտէր Ստեփաննոս
ի բարի յիշեցէք. թվ. ՉԽԷ (1298)։

Ծանոթ. *Պատմագիր Ստեփաննոս Օրբելյանի հիշատակագրությունն է։*

Հրատ. Քաջբերունի, Արարատ, 1889, Ը, 465։ Ալիշան, 172։

674. *ՋԻԹՀԱՆԻ կլոր քարի վրա. գտնվում է Խաչիկից դուրս.*

Կսկեցի ուստա Յոհաննէս նկարաւոր. ես Սամոն որդի
Յոհաննէսի տէր Սամուէլի.

Ծանոթ. *Սամոն անունը, հավանաբար, Սամսոն անունի կրճատն է. եթե ճիշտ է արտագրել Քաջբերունին։*

Հրատ. Քաջբերունի, Արարատ, 1889, Ը, 459։ Ալիշան, 172։

675. *Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ եկեղեցու հարավային մուտքի ճակատակալ քարին*

Ի թվ. ՌՃԼ (1681) շինեցաւ սուրբ եկեղեցիս անուամբ աստուածածնին. ի թագաւորութեան Շահ Սուլեմանին. հայրապետութեան տեառն Յակոբին. ամէն:

Հրատ. Ջալալյանց, 165։ Քաջբերունի, Արարատ, Ը, 454։ Ալիշան, 172։

Հ Ա Վ Ս Լ Վ Ա Ծ

676. *ԽՈՏԱԿԵՐԱՑ Ս. Նշանի արծաթյա պահարանի երեսին. 16 տող.*

Կամաւ կարողին այ. ես Էաչ|ի որդի Հասանա, որդս Պռոշա,| որդս մեծին Վասակա, յազգէ| Հաղբակաց, տիրեցի հայրենի երկր|իս իմս Շապունեաց եւ այլ յոլ|ով գաւառաց. գաւառիզն եւ օգնա|կան ունելով զՔՍ եւ զսբ նշան|ն Խոտակերաց, որով եւ նախնիքն իմ| զօրացան. ետու կազմել պահարան| սրբին անշիջնիչ յիշատակ: ո|րք հանդիպիք սմա զիս եւ զծնո|ղսն իմ զԱմիր Հասան եւ զԹ|աճնէրն եւ զհարեղբայրն ի|մ զՊապաք յաղաւթս յիշե|ցէք, այլ եւ զամենայն նախ|նիսն մեր եւ զազգատոհմ.

Ծանոթ. *Թվական չունի, համարվում է 1300 թ. մոտ շինված. Էաչին մահացել է 1313 թվականին։*

Հրատ. «Գեղարվեստ», № 4, Հովսեփյան, «Շողակաթ», 184—185. Վաղարշապատ, 1913։